

Ona tili

II qism

3

novda
edutainment

D. Baynazarova

Ona tili

3-sinf

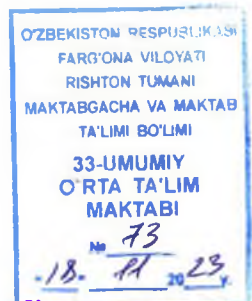
II qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

Ta'limni rivojlantirish markazi huzuridagi ilmiy-metodik
kengash tomonidan tavsiya etilgan.

“Novda Edutainment”
Toshkent – 2023

UO'K: 811.512.133(075.3)

KBK 81.20'zb-922

T 60

D. Baynazarova

Ona tili: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik.

II qism. / D. Baynazarova – Toshkent: "Novda Edutainment", 2023. – 88 b.

Taqrizchilar:

Sh. Y. Muslimova – Toshkent shahridagi 328-umumiy o'rta ta'lim maktabining oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi;

M. M. Umarova – Toshkent shahridagi 222-umumiy o'rta ta'lim maktabining birinchi toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

ISBN 978-9943-9704-3-4

© D. Baynazarova,

© "Novda Edutainment", 2023.

Shartli belgilar:

**Yodda
tuting**

**Guruh bo'lib
ishlang**

**Og'zaki
bajaring**

**Yozma
bajaring**

**Uyga
vazifa**

Hurmatli o'quvchi!

Ona tiliga mehr Vatanga muhabbat kabi pok tuyg'udir.

Bu kitob ko'zlari chaqnoq, ilmga tashna Sizdek bolajonlarning nutq va lug'at boyligini o'stirishga, imloviy savodxonligi, to'g'ri yozish, o'qish hamda husnixat ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Darslikda grammatika qoidalarini oson o'zlashtirishingiz, grammatik tahlilni sodda, aniq yo'llar bilan amalga oshirishingiz va ijodiy fikrlashni o'rganishingiz uchun turli jadval, rebus, boshqotirma, diktant va test topshiriqlari berilgan.

Omad yor bo'lsin!

Aa	Bb	Dd	Ee	Ff
Gg	Hh	Ii	Jj	Kk
Ll	Mm	Nn	Oo	Pp
Qq	Rr	Ss	Tt	Uu
Vv	Xx	Yy	Zz	0
G'g'	Ww	4	ng	'

O'tilganlarni mustahkamlash

1-mashq. Gapning egasi yoki kesimini toping. Ikkinchi darajali bo'laklarni qo'shib, husnixat tarzida ko'chiring.

Namuna: Quruvchi baland binolarni quradi.

1. O'qitadi – (Kim?)
2. Shifokor – (Nima qiladi?)
3. Binolarni quradi – (Kim?)
4. Alla aytadi – (Kim?)
5. Haydovchi – (Nima qiladi?)

2-mashq. Berilgan gaplarni o'qing va mos so'zlar bilan to'ldiring.

1. Qushlar bahorda uzoq o'lkalardan
2. Bolalar musiqa
3. ... kasallarni davolaydi.
4. Javlon musiqa to'garagiga
5. Hozir texnologiya darsida ... javon yasashni o'rganishyapti.
6. ... dala ishlarini boshladilar.

Foydalanish uchun so'zlar: asbobini chalishni o'rganishdi, uchib keladi, shifokor, qatnashadi, o'quvchilar, dehqonlar.

3-mashq. Rasm asosida kuz fasli haqida kichik hikoya tuzing va unga sarlavha toping. Tuzgan hikoyangizdan bosh bo'laklarni topib, tagiga chizing.

4-mashq. Aralash berilgan so'zlarni bir-biriga bog'lab, gaplar tuzing.

1. Ra'no, parvarish, sevadi, uchun, gullarni, shuning, qiladi, doimo, ularni.
2. Bolalar, borib, kutubxonaga, qiziqarli, o'qishdi, kitoblar.
3. Ayiqcha, kapalaklar, o'ynadi, umbaloq oshib, bilan.

5-mashq. "Arazchi svetofor" hikoyasidan olingan parchadan tushirib qoldirilgan bosh bo'laklarni topib, husnixat tarzida ko'chiring. Bosh bo'laklarning tagiga chizing.

Katta bir shahardagi chorrahada uchta ... piyodalar va mashinalarning harakatini tartibga

... juda ko'p yillar ko'zlarini ochaverib-yumaverib

Aksiga olib, chorrahadagi ... kimo'zarga ... , svetofor ustunlarini urib ketaveribdi. Jahli chiqqan ... esa svetoforning buyruqlarini pisand qilmay, qizil chiroqda ham

6-mashq. Hikoyani o'qing. Gapning bosh bo'laklaridan ega va kesimni aniqlab, ko'chirib yozing.

Quloqsiz jo'ja

Ona tovuq jo'jalari bilan sayrga chiqibdi va bolalariga uzoqqa ketmaslikni tayinlabdi. Ular mashina qatnov yo'lini kesib o'tishlari kerak edi. Oldinda ona tovuq borar, jo'jalari esa unga ergashardi. Oralarida bir quloqsiz jo'ja ulardan orqada qolib ketdi.

Shu payt ular tomon mashina yaqinlasha boshladi va baland signal chaldi. Signal tovushidan jo'ja qo'rqib ketdi. Yo'l chetida turgan bir bola darhol jo'jani qo'liga oldi-da, u ona tovuqning yoniga borib, jo'jani qo'yib yubordi. Ona tovuq bolaga "Rahmat", deganday "qu-qu"lab, jo'jasini qanotlari orasiga oldi.

Ega va kesimni bildiruvchi so'zlar yoniga so'rog'ini qo'ying.

Namuna: *Ona tovuq (Nima?) jo'jalari bilan sayrga chiqdi (Nima qildi?)*

Sizningcha, jo'ja tushgan holatga insonlar ham duch kelishi mumkinmi? Har doim ham shunday vaziyatlarda yordamga kimdir kela oladimi? Fikringizni qisqa qilib daftaringizga yozing.

7-mashq. Aralash berilgan so'zlarni o'qing va ulardan gaplar tuzing.

1. o'qiydilar, bolalar, maktabda.
2. rasm, Murod, chizadi, chiroyli.
3. tushishni, raqsga, yoqtiradi, Asila.
4. doim, o'ynaydilar, Malika, birga, Dilshoda.

Bosh bo'laklarni aniqlang va tagiga chizing.

8-mashq. She'rni ifodali o'qing. She'r kimning nomidan yozilgan? She'rni matn ko'rinishida yozing. Tuzgan matningizdagi bosh bo'laklarni aniqlang va tagiga chizing.

Oyijonim har kuni
Xonamni poklaydilar.
Derazamni ham artib,
Ko'nglimni chog'laydilar.

Men ham kichik yordamchi,
Toza, yorug' uyimiz.
Bizlarni alqaydilar,
Duogo'yim – buvimiz.

Masalan: *Oyijonim har kuni xonamni poklaydilar. –
Oyijonim har kuni mening xonamni poklaydilar.*

Ega – *oyijonim*, **kesim** – *poklaydilar*.

Oyijonim so'zining tagiga bir chiziq, *poklaydilar* so'zining tagiga ikki chiziq chizing.

Poklaydilar – so'zi o'rniga yana qanday so'zlardan foydalansa bo'ladi?

Shu so'zlarni qo'yib, qayta gap tuzing.

9-mashq. Jadvaldagi so'zlardan gaplar tuzing.
Bosh bo'laklarni ajratib, tagiga tegishlicha chizing.

Kim?	Nima qiladi?	Nima?
o'quvchilar	yozdilar	bayon
dizayner	chizadi	chizma
xaridor	sotib oladi	mahsulot
sotuvchi	sotadi	kiyim
novvoy	yopadi	non

Namuna: *O'quvchilar bayon yozdilar.*

10-mashq. Matnni o'qing. Bosh bolaklarni toping. Ularga savol berib, tagiga tegishlicha chizing. Husnixat tarzida ko'chirib yozing.

Yangi qishloq

Qishlog'imiz yangi tashkil etilgan. Unda ekin maydonlari ko'p. Mevali daraxtlari mo'l-ko'l hosil beradi. Qishlog'imizda bu yil chorva mollari uchun ferma qurildi. Qishloq markazida klub, kinoteatr, xiyobon ham bor. Biz chiroyli xiyobonda dam olib, hordiq chiqaramiz. Biz qishlog'imiz bilan faxrlanamiz.

11-mashq. Gaplarni o'qing. Qavs ichida berilgan so'zlar qanday harf bilan yoziladi? Gaplarni ko'chiring.

1. Cho'ponning (*olapar*) va (*yo'lbars*) laqabli itlari bor.
2. Sutni mushugim (*mosh*) ichib ketdi.
3. Otboqar (*olaqashqa*) otini egarladi.
4. Solining (*to'rtko'z*) iti (*popukni*) ko'rib yugurdi.
5. (*jayron*) otdan (*g'irko'k*) chopqir.

Gapda eganing qo'llanilishi

12-mashq. Madina qo'g'irchog'iga ko'ylak tikmoqchi bo'ldi. Onasi qiyqim matolar berdi. Opasi unga yordamlashdi. Madina qo'g'irchog'iga yangi ko'ylak kiydirib qo'ydi.

1. Kim ko'ylak tikmoqchi bo'ldi?
2. Qiyqim matolarni unga kim berdi?
3. Kim tikishga yordamlashdi?

Kim? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

Qoidani yod oling.

Kesimga bog'lanib, ish-harakatning kim yoki nima tomonidan bajarilishini bildiradigan bosh bo'lak ega deyiladi. Ega **Kim? Nima? Qayer?** so'roqlariga javob bo'ladi.

13-mashq. Quyidagi rasmlarga mos gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan bosh bo'laklarni aniqlang. Egaga so'roq berib, yozing.

Namuna: Shifokor (*Kim?*) bemorlarni davolaydi.

14-mashq. Savollar o'rniga mos javoblarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

(**Kim?**) o'quvchilarni o'qitadi.

(**Nima?**) yerni kuchli qizdirdi.

(**Kim?**) ariqdan sakrab o'tdi.

(**Nima?**) insonni xorlikdan qutqaradi.

Foydalanish uchun so'zlar: Zebo, quyosh, o'qituvchi, hunar.

15-mashq. Ko'chiring. Har bir gapning egasini aniqlab, tagiga chizing.

1. Do'st boshga kulfat tushganda yordam beradi.
2. Mehnat kishini ulug'laydi.
3. Anvar ingliz tilini o'rganyapti.
4. Men kelajakda o'qituvchi bo'lishni xohlayman.
5. Karim hisob-kitobni yaxshi uddalaydi.

16-mashq. Quyidagi aralash berilgan so'zlardan gaplar tuzing. Gapda so'zlarni qanday tartibda qo'yish to'g'ri bo'ladi?

1. uchinchi, o'qiydi, Nortoy, sinfda.
2. sinfning, u, a'lochi, o'quvchisidir.
3. o'qituvchi, so'radi, Nortoydan.
4. sen, bo'lmoqchisan, kim, kelajakda?
5. Nortoy, fermer, aytdi, bo'lmoqchi ekanini.

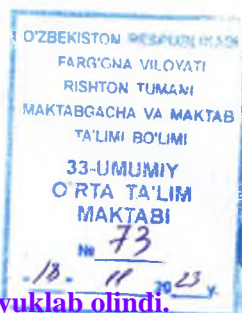

Gapda kesimning qo'llanilishi

17-mashq. “Saxiy ayiqpolvon” rasmlı hikoyasini o‘qing. Kesimlarni topib, ularga so‘roq bering. Hikoyadagi kesimlarni ajratib yozing.

 o'rmondan ini ga to'ldirib, ga qaytayotgan edi. U biroz charchadi va o'rmondagi ga o'tirib dam olmoqchi bo'ldi. dagi dan maza qilib yedi. Shu payt o'rmondan chiqib qoldi. – , ozgina yesam maylimi? – dedi. Uning ketidan   ni ko'tarib chiqdi. – Menga ham ozgina bering. Bu shovqinni eshitib, lar orasidan ko'targan ko'rindi: – Menga ham ozgina berasizlarmi? hamma jonivorlarni mehmon qildi. bo'shadi. Shunda u do'stlariga qarab: – Tortinmanglar, do'stlarim, yeyaveringlar, o'rmonda juda ham ko'p, men sizlarga yana terib kelaman, – dedi saxiylik bilan.

18-mashq. "Tabiat" so'ziga sinkveyn tuzing.

1. Nima? Tabiat
2. Qanday? _____
3. Nima qildi? _____
4. Gap. _____
5. Ma'nodosh so'z toping. _____ ,
_____ , _____

19-mashq. Berilgan so'zlarni o'qing. Savollar yordamida so'zlarni bog'lang.

Otliq	qurildi
Ziyoda	boshlandi
Mevalar	ochildi
Binolar	bordi
Ta'til	ko'rindi
Maktablar	keldi
Oygul	pishdi

Tuzilgan gaplarni qanday so'zlar bilan to'ldirish mumkin?

Namuna: Yozda mevalar g'arq pishadi.

20-mashq. Berilgan so'zlarni savollar yordamida quyidagi jadvalga moslab joylashtiring.

Keldi, Komila, uxladi, boshlandi, she'r, quladi, dala, tikuvchi, bemor, bulbul, olam, o'qidi, javob berdi, uyg'ondi.

Kim?

...

Nima?

...

Nima qildi?

...

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

Tasavvur qiling, siz tadbirkorsiz. Kuzgi meva va sabzavotlardan mahsulot ishlab chiqardingiz. O'z mahsulotingizni namoyish qiling. Reklama uchun sizga nimalar kerak boladi? Fikringizni yozma bayon qiling.

Reja:

1. Saxiy kuz.
2. Meva va sabzavotlardan ... mahsulot yaratdim.
3. Mahsulot reklamasi.

Topshiriq yakunida gaplardagi bosh bo'laklarni aniqlab, tagiga chizing.

21-mashq. Berilgan so'zlardagi unlilar, undoshlar va bo'g'inlar sonini, bo'g'in turlarini aniqlab, jadvalga yozing.

Topshiriq	Hosildorlik	Sabzavot	Xazonrezgilik
Harf	11 ta	8 ta	13 ta
Unlilar	4 ta	3 ta	5 ta
Undoshlar	7 ta	5 ta	8 ta
Bo'g'in	4 ta	3 ta	5 ta
Bo'g'in turi (ochiq bo'g'in, yopiq bo'g'in)	Ho-sil-dor-lik 4 ta ochiq 3 ta yopiq Bo'g'in	Sab-za-vot 3 ta ochiq 2 ta yopiq Bo'g'in	Xa-za-on-rez-gi-lik 5 ta ochiq 3 ta yopiq Bo'g'in

22-mashq. Kuzgi ta'tilda qiziqarli o'tgan kunlaringiz hamda esingizda qoigan voqealarni 4-5 ta gap bilan ifodalab, matn tuzing. Tuzgan matningizdagi bosh bo'laklarning tagiga chizing.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari

23-mashq. Berilgan gaplarni o'qing. Gapdagi bosh bo'laklarni va ularning mazmunini to'ldirib kelayotgan so'zlarni aniqlab, ko'chiring.

1. Madina 3-sinfda o'qiydi.
2. Nevarasini yetaklab, Hojiya buvi kelib qoldi.
3. Bir kuni Hakima xola ko'chasini supurayotgan edi.

Gapdagi bosh bo'laklarni aniqlang. Gap mazmunini to'ldirish uchun qaysi so'zlardan foydalanilgan?

24-mashq. Teskari testni yeching.

1. _____?

- A) gap bo'laklari ikki xil bo'ladi
- B) bosh bo'laklar: ega va kesim
- D) gap bo'laklari
- E) ikkinchi darajali bo'laklar

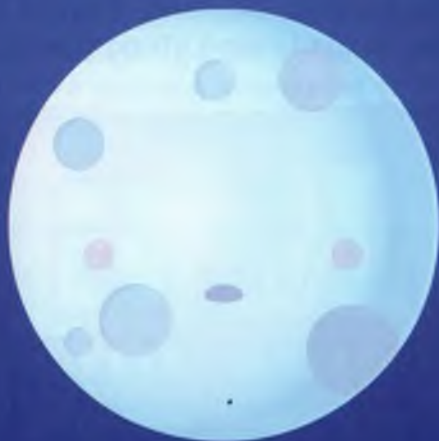
2. _____?

- A) **Kim? Nima? Nima qildi? Nima qilyapti?** – gapdagi bosh bo'laklarning so'roqlari
- B) **Kim? Nima qilyapti? Qanday?** – gapdagi ikkinchi darajali bo'laklarning so'roqlari
- D) **Nima? Nima qildi? Qanaqa?** – eganing so'roqlari
- E) **Nima qilyapti? Nima qildi? Nechta?** – kesimning so'roqlari

25-mashq. Rasmlarga qarab, gaplar tuzing. Bosh bo'laklarni tegishli belgilang. Ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga to'liqlik chiziq chizing.

Qoidani yod oling.

Yosh sportchilar musobaqaga puxta tayyorlandilar.

1. **Bosh bo'laklar: (Kimlar?)** Sportchilar – ega. **(Nima qildilar?)** Tayyorlandilar – kesim.

2. **Ikkinchi darajali bo'laklar:** Qanday sportchilar? – yosh sportchilar. Nimaga tayyorlandilar? – musobaqaga tayyorlandilar. Qanday tayyorlandilar? – puxta tayyorlandilar.

Gapning asosiy mazmunini **bosh bo'laklar** orqali anlaymiz. Gapdagi fikr yanada to'liqroq bo'lishi uchun boshqa bo'laklar ham ishtirok etadi.

Ular **ikkinchi darajali bo'laklardir**.

Ikkinchi darajali bo'laklar bosh bo'laklar bilan bog'lanib, gapning mazmunini to'ldiradi.

Ikkinchi darajali bo'laklar ham gapda ma'lum bir so'roqqa javob bo'ladi.

26-mashq. Topishmoqlarning javobini toping. Ularni gaplarga aylantiring. Ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga to'liqinli chiziq chizing.

Qiladi to's-to'polon,
Yurgan izi – chang-to'zon.

Olov koptok yumaloq,
U kunda o'chmas chiroq.

Yarim sharcha,
Ba'zan kulcha.
Ko'kka soqchi –
Tong otguncha.

27-mashq. Grammatik topishmoqlarning javobini toping.

GRAMMATik

topishmoqlar

Tugal mazmun bildirar,
So'ngida nuqta bo'lar.

Gapda bor bosh bo'laklar,
Biri doim hukmron.
Ega, ergash bo'laklar,
Unga ergashar hamon.
Ergash va bosh bo'laklar,
Bular ekan qaysilar?

28-mashq. Matnni o'qing. Insoniy fazilatlar haqida nimalarni bilasiz?

Inson yaxshi fazilatlar egasi bo'lsa, uni hamma yaxshi ko'radi va hurmat qiladi. Avvalo, insoniy fazilat o'zidan

katta insonlarga salom berishdan boshlanadi. O'zidan katta insonlarni hurmat qiladi, ularni e'zozlaydi. O'zidan kichiklarga esa doimo g'amxo'rlik qiladi...

(F. Umrzoqov)

Ko'chiring. Ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga to'liqlik chizing.

29-mashq. Maqollarni davom ettiring. Ularni yod oling.

1. Mehribonlik – eng katta
2. Kamtarlik hammaga
3. Qaysarlik – bu zaif aqlning
4. Ilmli – o'zar, ilmsiz –
5. Har qush o'z uyasiga qarab

30-mashq.

Jumboq bola

Qor desang, bobo deydi,
Muz bilan qaymoq yeydi.
Teshikdan kulcha ko'rar,
Atirni gulday terar.
Toshli baqa bo'lar der,

Soat qumga to'lar der.
Chechakni boy deb aytar,
Boltani oy deb aytar,
– O'zi qandoq bola bu?
– Ajib jumboq bola bu!

Tursunboy Adashboyev

- She'r sizda qanday taassurot qoldirdi? Siz ham she'r yoza olasizmi, urinib ko'ring!
- Topshiriqni bajaring.

1. She'r muallifini yozing.
2. She'rda jami necha misra bor?
3. She'rdagi tinish belgilarni yozing.
4. Bosh bo'laklarni topib, ko'chiring.
5. She'rdagi qofiyadosh so'zlarni yozing.

31-mashq. Shaxs yoki narsa-buyumlarning harakatini ifodalovchi so'zlarni toping.

Dastyor

Javohir maktabdan kelganida onasi xamir qorayotgan edi. Javohir tezda kiyimini almashtirdi va tomdan o'tin olib tushdi. Xamir oshgach, onasi non yasadi. Javohir o'tinlarni tandirga

qalab, o't yoqdi. Tandir qizidi. Onasi non yopdi. Oila a'zolari birgalikda issiq non bilan tushlik qilishdi.

• **Matnni davom ettirib yozing. Ikkinchi darajali bo'ialklarning tagiga chizing.**

32-mashq. Matnni o'qing. Nima qiladi? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar tagiga chizing.

Uskunalar turli xil bo'lib, ular kiyim-kechak uchun mato to'qiydi, poyabzal tikadi, kitob chop etadi. Shu bilan bir qatorda, bizga zarur bo'lgan yana ko'pgina mahsulotlarni tayyorlaydi. Paxta, bug'doy, guruch hosilini, mo'l-ko'l oziq-ovqat mahsulotlarini ham mashinalar yordamida yetishtirish mumkin.

33-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga savol bering. Ular gapning qaysi bo'lagi bo'lib kelayotganini aniqlang.

Ustozlarga qo'yib ixlos,
Orzularni qilib asos.
Peshonadan to'kamiz dur,
Ko'zimizdan to'kamiz nur.
O'rganamiz, o'rgatamiz,
Ishda **o'zni** ko'rsatamiz.

• Ushbu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Gaplardagi bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga tegishlicha chizing.

34-mashq. O'qing.

Bugun yomg'ir yog'di. Atrof changdan tozalandi. Daraxtlar yanada ko'rkamlashdi. Osmonda chiroyli kamalak paydo bo'ldi. Rang-barang gullarga qo'nayotgan kapalaklar bolalarni xursand qildi.

Gaplarni ko'chiring. Savollar yordamida gap bo'laklarini namunadagidek tahlil qiling.

Namuna: Bugun yomg'ir yog'di.

Nima? – yomg'ir (ega).

Yomg'ir nima qildi? – yog'di (kesim).

Qachon yog'di? – bugun (ikkinchi darajali bo'lak).

35-mashq. Gaplarni mazmuniga mos so'zlar bilan to'ldirib, yozing. Qo'llanilgan so'zlarga savol bering. Ular gapning qaysi bo'lagi vazifasida kelyapti?

... oyisi, dadasi bilan xolasinikiga mehmonga bordi. Xolasi mehmonlarni pista-bodom, shirinliklar, kulcha nonlar bilan Odiljon ... sho'xlik qilmadi. Shirinliklarga hadeb qo'l Kelgan boshqa mehmonlar Odiljonni "... bola ekan", deyishdi. Odiljon "Odobli bola – elda aziz" ekanligini bilib oldi.

Foydalanish uchun so'zlar: mehmonda, siyladi, Odiljon, odobli, cho'zavermadi.

- Gaplarda ikkinchi darajali bo'laklar nima uchun qo'llangan?

36-mashq. Matnni o'qing. Bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni aniqlang.

Maktabimiz o'quvchilari xayrli ish boshladilar. Ular hozirdanoq noyob gul urug'larini yig'yaptilar. Fevral oyida urug'ni tuproqli qutilarda undiradilar. Bahor kelishi bilan ko'chatlarni maktab gulzoriga o'tqazadilar.

• **Ko'chiring. Ega bilan kesimning tagiga tegishlica chizing. Ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga to'lqinli chiziqli chizing.**

37-mashq. Ko'chiring. Gaplarning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini toping.

1. Yaxshidan bog' qoladi.
2. Sa'dulla ukasi bilan gulzorga kirdi.
3. Ishchilar uskunalarni zavodda yasaydilar.
4. Uskunalar odamlar mehnatini yengillashtiradi.
5. Bolalar donxo'rak yasadilar.
6. Qushlar undan oziqlanadi.
7. Yovvoyi kaptarlar bog'da yashaydi.
8. Odamlar ularga don beradilar.

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

O'qing. Matnga sarlavha qo'ying. Ikkinchi va uchinchi gapdagi bosh bo'laklarni aniqlab, ularni yonma-yan ko'chiring. Og'zaki tahlil qiling. Fikringizni aytib, shu reja asosida bayon yozing.

Oilamiz o'n besh kishidan iborat. Biz isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslikka harakat qilamiz. Buvim suvni bekorga isrof qilmaslik, tejash kerakligini doimo aytadilar. Men bunga amal qilaman. Jo'mrakdan suv bekorga oqib turgan bo'lsa, darhol berkitib qo'yaman. Biz elektr energiyasi va suvni isrof qilmaymiz. Chiroqlarni, televizorni o'z vaqtida o'chiramiz. Biz tejamkor oilamiz!

“Tabiat ne'matlari kelajak avlodlarga ham xizmat qilishi kerak”, – deydi ustozimiz. Buni biz – sinfdoshlar, bir-birimizga eslatib turamiz.

Keling, tejamkor bo'lib, tabiiy boyliklarni avaylashni, tabiatni asrashni o'rganaylik!

Reja:

1. Tejamkorlik deganda nimani tushunasiz?
2. Elektr energiyasi, tabiiy gaz va suv tugab qolishi mumkinmi?
3. Siz ham tejamkorlikka amal qilasizmi?

38-mashq. Matnni o'qing. Sarlavha toping.

• Matndan bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni aniqlang. Otlar haqida yana qanday ma'lumotlarni bilasiz?

Chorva hayvonlari orasida otlarning yuragi eng katta hisoblanadi. Otlarning sezgi a'zolari juda kuchli bo'ladi. Ular odamlarning ovoizidan kayfiyatini aniqlab olish xususiyatiga ega. Otlarning ko'zlari qorong'ida ham yaxshi ko'ra oladi. Otlar qarshisidagi chuqurlikni juda tez ilg'aydi va bu haqida egasiga belgi beradi.

39-mashq. Chizmaga mos gaplar tuzing va ularni yozing.

_____ ~~~~~ ===== .

~~~~~ _____ ~~~~~ ===== .

~~~~~ _____ ===== .

Gapda soʻzlarning bogʻlanishi

40-mashq. Matnni oʻqing.

Tulki hidni tez sezadi. U qishda sichqon ovlaydi. Tulki bahorda yoki yozning boshida bolalaydi. Bolalari toʻrt oylik boʻlganda mustaqil boʻladi.

• **Gaplarni koʻchiring.** Undagi bosh boʻlaklarning tagiga chizing. Ega va kesimga savol bering. Ushbu boʻlaklarga bogʻlanib kelayotgan soʻzlarni namunadagidek yozing. Yozganlaringizni tekshiring.

Namuna: Tulki hidni tez sezadi.

Nima? – tulki.

Nimani sezadi? – hidni sezadi.

Qanday sezadi? – tez sezadi.

Qoidani yod oling.

Gapda soʻzlar mazmunan oʻzaro bogʻlanadi.

Gapda soʻzlarning bogʻlanishi va vazifasi savollar yordamida aniqlanadi.

41-mashq. Oʻqing. Soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishini savollar yordamida aniqlang. Matnni koʻchiring.

Shanba kuni biz hayvonot bogʻiga bordik. U yerda turli oʻlkalardan keltirilgan jonivorlar qafasda yashar ekan.

Shuhrat va men timsohni, jirafani, filni rosa kuzatdik. Maymunlarni uzoq vaqt tomosha qildik. Ayrim bolalarga sherning harakati yoqibdi. Shu kuni biz jonivorlar haqida ko'p narsalarni bilib oldik.

42-mashq. Gaplarning mazmuniga mos so'zlarni qo'yib, to'ldiring.

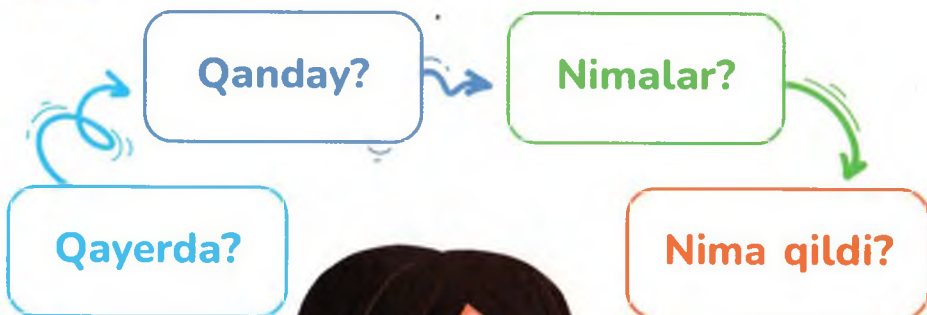
1. Men gullarni ... oldim.
2. Do'stimning Laylo degan ... bor.
3. Aqlli bola ... yaxshi ko'radi.
4. Uzoqdan yoqimli ... eshitildi.

5. Onam ... tikib berdi.
6. Shahrimizda katta ... bor.
7. Toza ... tanga juda foydali.
8. Qushlar ... mamlakatga uchib ketishdi.

Foydalanish uchun soʻzlar: terib, kitobni, singlisi, kuy, doʻppi, binolar, havo, issiq.

43-mashq. Chizmaga mos gap tanlang.

- A. Jamshidning akasi maktabda ishlaydi.
- B. Gulzorda chiroyli gullar ochildi.
- D. Tog' bag'rida shamol vizilladi.
- E. O'qituvchi bolalarga darsni tushuntirdi.

44-mashq. Qanday? so'rog'iga javob bo'lgan so'z ishtirok etgan o'zbek xalq maqollaridan namunalar keltiring.

- Aytgan maqollaringizdan uchtasini ko'chirib yozing.

Namuna: Odobli bola – elga manzur.

45-mashq. Savollar o'rniga javob so'zlarni qo'yib, gaplarni yozing.

(**Qanday?**) shamol yaproqlarni tebratdi. Men kecha (**Qayerga?**) bordim. Bolalar uyning derazasidan (**Nimani?**) kuzatishardi. Mehnat darsida bolalar (**Nimadan?**) uycharlar yasadilar.

Foydalanish uchun so'zlar: qog'ozdan, kuchli, kutubxonaga, yomg'irni.

46-mashq. Matnda nechta gap bor? Tinish belgilarini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Savollar yordamida gaplardagi so'zlarning o'zaro bog'langanini aniqlang.

Havo aynib, yomg'ir yog'a boshladi, uyga chopdim qiziq, hozir qishloqdagi o'rtoqlarim nima qilishayotgan ekan, u yerda ham yomg'ir yog'ayotganmikin? bunaqa paytda rosa o'ynardikda.

- Juftliklarda muhokama qilib, jadvalni to'ldiring.

T/r	Ma'lumot	Mumkin	Mumkin emas
1.	Salimjon va Gulnora dars tayyorladilar. Salimjon va Gulnora ismlari o'rtasiga vergul qo'ysa ham bo'ladi.		X
2.	O'zbekiston, jonajon o'lkam! Undov belgisi qo'yiladi.	✓	
3.	U yerda ham yomg'ir yog'ayotganmikin? So'roq belgisi qo'yiladi.	✓	
4.	Buyruq gaplarning oxirida har doim nuqta bo'ladi.	✓	

47-mashq. Quyidagi jadvaldan rost va yolgʻon maʼlumotni toping. Yolgʻon maʼlumotni rost maʼlumotga aylantirib koʻchiring.

Maʼlumot	Rost	Yolgʻon
1. Bosh boʻlaklarga ikkinchi darajali boʻlaklar kiradi.		X
2. Gaplar kichik harf bilan boshlanadi.		X
3. Kuchli his-hayajon, quvonch, ajablanish bilan aytilgan gaplar his-hayajon gaplar deyiladi.	✓	
4. Bilimli bola charchashni bilmaydi.
Berilgan gapda bola, bilmaydi soʻzlari bosh boʻlaklar hisoblanadi.	✓	

48-mashq. Berilgan soʻzlardan gap tuzing va yozing.

Qiziqarli

Ertak

Rasmli

oldi.

oʻqidi

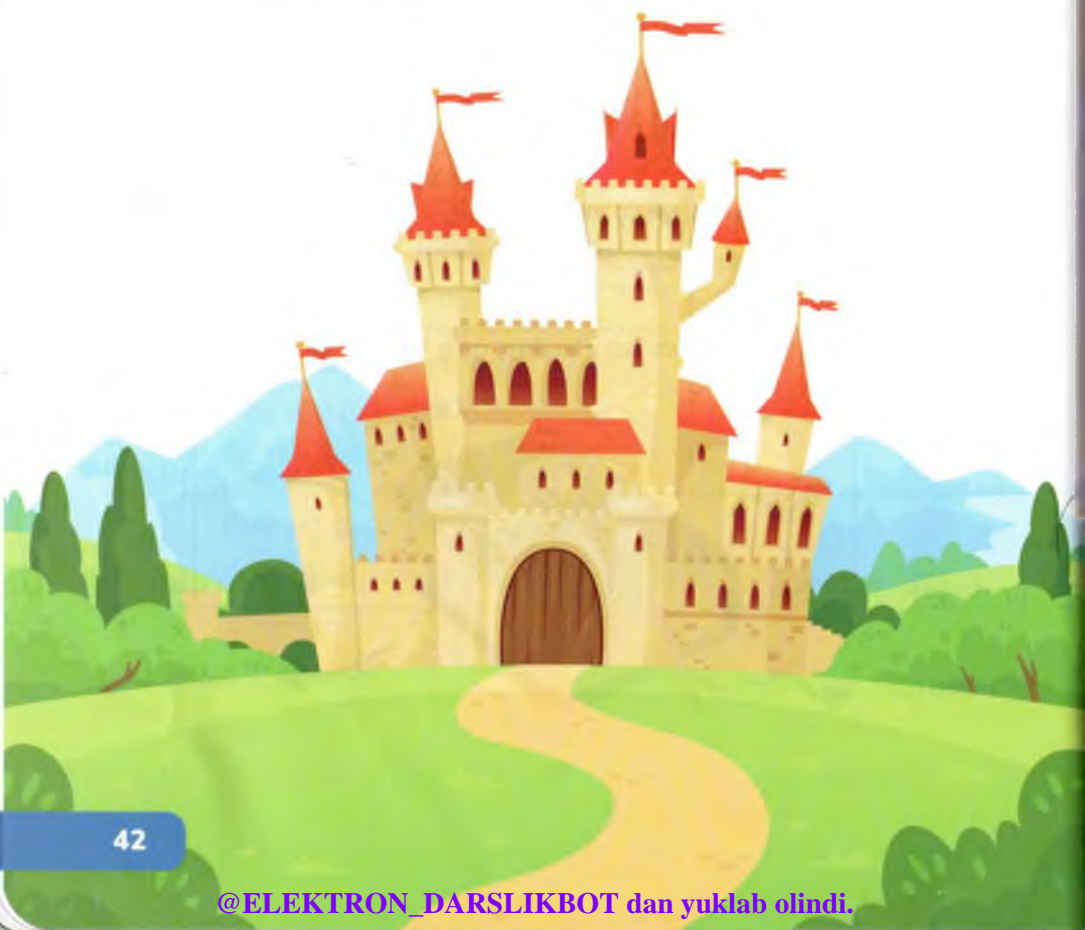
koʻrdi.

49-mashq. Berilgan so'zlardan gaplar tuzing va yozing.
Asosdosh so'zlardan foydalaning.

1. Kambag'al, zamonda, yashagan, qadim, ekan, yigit.
2. Ilon, birida, topib, kunlarning, u, olibdi.
3. Bilan, ilon, kelibdi, ko'rsatish, xayoliga, tomosha.
4. Tomosha, yetib, podshohga, boribdi, gaplar, haqidagi.

• Ertakni davom ettiring.

Soʻz tarkibi.

Asos va asosdosh soʻzlar

50-mashq. Soʻzlarni oʻqing. Juftlab berilgan soʻzlar nimasi bilan bir-biriga oʻxshaydi? Soʻzlar uchun umumiy boʻlgan qismni namunadagidek belgilang.

Meva – mevazor, kuch – kuchli, xatar – xatarsiz, oʻquv – oʻquvchi, millat – millatdosh, moy – moyli, xato – xatosiz.

Namuna: *meva – mevazor.*

Qoidani yod oling.

Maʼno va shakl jihatdan umumiy qismga ega boʻlgan soʻzlar **asosdosh soʻzlar** deyiladi:
gul, gulchi, guldori, gulsiz.

Asosdosh soʻzlar uchun umumiy boʻlgan qism **asos** deb nomlanadi:
zina, zinali, zinasiz.

51-mashq. Rasmlardan foydalanib, soʻzlar roʻyxatini tuzing. Har bir soʻzga savol bering. Savollarda farq bormi? *Kim? Nima?* soʻroqlariga javob boʻlgan soʻzlarga eʼtibor bering.

- Nima uchun har bir soʻzda ularning soʻroqlari almashayotganini ayting.

Bog' – Nima?
 Temir – Nima?
 Sinf – Nima?

Bog'bon – Kim?
 Temirchi – Kim?
 Sinfdoshlar – Kimlar?

- Siz ham shunday so'zlarga misollar keltiring.

52-mashq. She'ni o'qing. Uni yoddan yozishga tayyorlaning. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga asosdosh so'zlar yozing.

Tongda qo'nib cho'qqiga **quyosh**,
 Ulasharkan barchaga sog'liq.
 Olar ekan quyoshdan **sovg'a**,
 Kim yetsa tez unga nechog'liq.

53-mashq. Matnni oʻqing va koʻchiring. Asosdosh soʻzlardagi umumiy qism boʻlgan asosni tegishlicha belgilang.

Bogʻbon oʻquvchilarni bogʻga taklif qildi. U chiroyli gullardan oʻquvchilarga guldasta tayyorlab berdi. Bolalar guldastalarni olib, bogʻbonga rahmat aytishdi. Ular gullarni toʻgʻri parvarish qilish haqida bogʻbondan soʻrab oldilar.

54-mashq. Har qaysi qatordan asosdosh soʻzlarni toping va ularni yozing. Asosdosh boʻlmagan soʻzlarni ajrating.

1. Zira, zirali, zirasiz.
2. Oʻrtoq, oʻrim, oʻroqchi, oʻrmala.
3. Kuchsiz, kuchli, kuchuk.
4. Zina, zinali, zinasiz, zindon.
5. Zot, zotli, zotsiz, zotdor.

55-mashq. Oʻqing. Matnga sarlavha qoʻying. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga savol bering.

Uchuvchi samolyot yoki vertolyotning **boshqaruvchisi** hisoblanadi. U ham jismonan, ham maʼnan **kuchli** boʻlishi kerak. Yana favqulodda vaziyatlarga doim tayyor boʻlishi, kutilmagan sharoitlarda tezkor qaror qabul qilishi shart. Shu bilan birga, **yoʻlovchilarning** xavfsizligini taʼminlash ham uning vazifasiga kiradi. **Uchuvchidan** talab qilinadigan asosiy jihatlar: balandlikdan qoʻrqmaslik, **oʻz kuchiga** ishonish, aql va tezkorlikdir. **Uchuvchi** nafaqat texnikani, balki chet tillarini ham bilishi muhim sanaladi. Chunki u koʻp mamlakatlarga boradi. Oʻsha yerda **kasbdoshlari** bilan axborot almashish, ayrim vaqtlari ulardan yordam soʻrash uchun til bilishi kerak.

• Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni yozing va imlosini yodda saqlang.

56-mashq. *Tuz, zar, xato, bilim* soʻzlarining har biriga asosdosh soʻz tanlang va yozing. Asosni namunadagidek belgilang. Shu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Namuna: *tuz, tuzla, tuzli, tuzsiz.*

57-mashq. Berilgan soʻzlarni oʻqing. Ushbu soʻzlarni bir-biriga bogʻlagan holda gaplar tuzing. Bitta gapda hamma asosdosh soʻzlar ishtirok etsin.

Sut, sutchi, sutli, sutsiz

Zar, zargar, zarli, zarsiz

Pul, pulli, pulsiz

58-mashq. “Mening uyim qayerda?” jadvalini toʻldiring. Berilgan soʻzlarni mazmunan mos katakka joylang. Shu soʻzlardan foydalanib gap tuzing.

| Kim? Nima? | Qanday? Qanaqa? | Nima qiladi?
Nima qildi? |
|------------|-----------------|-----------------------------|
| Fikr | Baxtli | Tayyorladi |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |

Foydalanish uchun soʻzlar: traktor, qadr, baxtsiz, mazali, tishladi, qadrlaydi, fikrlaydi, suvsiz, suvli, mazasiz, sinfdosh.

59-mashq. Soʻzlarning tushirib qoldirilgan qismlarini qoʻyib, matnni koʻchiring. Soʻz asoslarini tegishli beigilang.

Biz oʻqiyotgan maktab katta. Maktabimizda ...li bogʻ yaratilgan. ...lar bogʻ ishlarida ...ga yordamlashadilar. Bogʻda, ...li daraxtlar koʻp. Erta bahorda barcha daraxtlar qiygʻos

Foydalanish uchun soʻzlar: meva, gullaydi, meva, oʻquvchi, bogʻbon.

Jadvalli topshiriqlar

60-mashq. Quyidagi jadvaldan rost va yolg'on ma'lumotni toping. Yolg'on ma'lumotni rost ma'lumotga aylantirib ko'chiring.

Ma'lumot	Rost	Yolg'on
1. Bosh bo'laklarga ega va kesim kiradi.	✓	
2. Hamma gaplarning oxiriga nuqta (.) qo'yiladi.		✗
3. Asosdosh so'zlar uchun umumiy qism bosh bolak deyiladi.	✓	
4. Bilimli, bilimsiz so'zining asosi – bil .		✗

61-mashq. O'qing. Har bir ustundan asosdosh bo'lmagan so'zlarni toping. Asoslari umumiy bo'lgan so'zlarni ko'chiring. Ular qanday so'roqqa javob bo'ladi? Nimani anglatadi?

Ilmsiz	Ovchi	Yog'siz	Bilimdon	Yozuv
Ilmli	Ovla	Yog'och	Bilimli	Yozma
Ilmiy	Ovsiz	Yog'la	Bilimsiz	Yozuvchi
	Ovchilik	Yog'li	Billur	Yozishma
				Yovuz

62-mashq.

T/r	Qoidalar	To'g'ri	Notog'ri
1	Faqat ma'no jihatdan umumiy qismga ega bo'lgan so'zlar asosdosh so'zlar deyiladi.		
2	Asosdosh so'zlar uchun umumiy qism asos deb nomlanadi.		
3	Ko'p, ko'prik, ko'pchilik so'zlari orasida ko'prik so'zi asosdosh so'z emas.		
4	Shakl va ma'no jihatdan umumiy qismga ega bo'lgan so'zlar asosdosh so'zlar deyiladi.		
5	Chiziq, chiziqli, chizg'ich so'zlarining asosi chiziq so'zi.		

63-mashq. Soʻzlar yozib, boʻsh kataklarni toʻldiring. Yozgan soʻzlaringizning maʼnosini tushuntirib bering. Soʻzlarni tahlil qiling.

Namuna: Gulchi – Kim? soʻrogiga javob beradi. Gul – asos, chi – soʻz yasovchi qoʻshimcha.

G	U	L					
G	U	L					
G	U	L					
G	U	L					
G	U	L					

64-mashq. Tushirib qoldirilgan asoslarni toping va yozing. Asosdosh soʻzlarning asoslari bir xil yozilishini esda tuting.

Gulladi, ...dor, ...siz; oʻtloq, ...siz; ser...; kuchli, ...siz, suvli, ...siz, ser... , ishla, ...chi, ...chan.

Soʻz yasovchi qoʻshimchalar

65-mashq. Rasmlarga qarang. *Kim?* soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlar qaysi qoʻshimchalarni olgan?

baliq – baliqchi

gʻalla – gʻallakor

sinf – sinfdosh

66-mashq. Soʻzlarning umumiy qismlarini toping. Ular nima uchun maʼno jihatdan farqlanyapti?

temir – temirchi

ish – ishla

meva – mevali

gʻalla – gʻallakor

sinf – sinfdosh

nur – nursiz

Qoidani yod oling.

-chi, -la, -kor, -dosh, -li, -siz kabi qo'shimchalar so'z yasovchi qo'shimchalardir. **Temirchi** – **temir** (asos), **-chi** (so'z yasovchi qo'shimcha); **ishla** – **ish** (asos), **-la** (so'z yasovchi qo'shimcha); **mevali** – **meva** (asos), **-li** (so'z yasovchi qo'shimcha); **g'allakor** – **g'alla** (asos), **-kor** (so'z yasovchi qo'shimcha); **sinfdosh** – **sinf** (asos), **-dosh** (so'z yasovchi qo'shimcha); **nursiz** – **nur** (asos), **-siz** (so'z yasovchi qo'shimcha).

Asos va yangi ma'noli so'z hosil qiladigan so'z yasovchi qo'shimchalar

quyidagi belgi bilan ko'rsatiladi:

(– asos, – so'z yasovchi qo'shimcha).

67-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.
So'z yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, ko'chiring.

1

**Qanot... uchar,
Yelkan... suzar.**

2

**Qat-qat to'n... ,
Qarich bo'y... .**

3

Aql... temir olam kezar.

4

O'zi shirin tuk...gina,
Mazasi ham tot...gina.

68-mashq. Nuqtalar o'rniga *-chi, -la, -siz, -li* so'z yasovchi qo'shimchalaridan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Asos va so'z yasovchi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

1. Bobomlar meni es...-hush... bo'tam derlar.
2. Reja... ish – qolip... g'isht.
3. Kuch... shamol, daraxtlarni qattiq silkitdi.
4. To'rtidir uning oyog'i, temir mix... tuyog'i.
Manzilga yetishtirar toshdan qattiq tuyog'i.
5. Tilga ixtiyor... – elga e'tiborsiz.
6. Bu yilgi hosilimiz daromad... bo'ldi.

69-mashq. Gaplarni koʻchiring. Soʻzlarning asos va qoʻshimchalarini tegishli belgilang. Jadvalga asos va soʻz yasovchi qoʻshimchalarni ajratib yozing.

1. Traktorchi daladan charchab keldi.
2. Bilimli inson hayotda oʻz oʻrniga ega boʻladi.
3. Gulnoza oyisiga mazali ovqat pishirib berdi.
4. Zargar oʻz ishini puxtalik bilan yakuniga yetkazdi.
5. Anvarning fikri sinfdoshi Sobirniki bilan bir joydan chiqib, fikrdoshga aylandi.

Asos	Soʻz yasovchi qoʻshimcha

70-mashq. O'qing. Nuqtalar o'rniga birinchi gapda berilganidek mos so'zlarni qo'ying. Qo'yan so'zlaringizdagi asos va qo'shimchalarni aniqlang.

Namuna –

Temir-tersaklardan kerakli buyumlar yasaydigan kishi – temir+chi.

Shifo ulashadigan tibbiyot xodimi – ...

G'alla yetishtiruvchi kishi – ...

Bir sinfdan o'qiydigan o'quvchilar – ...

Mashina boshqaruvchi – ...

Raketa yoki samolyotlarni boshqaruvchi – ...

Futbol o'yinchisi – ...

Bog'chalarda bolalarga qaraydigan xodima – ...

71-mashq. Har bir so'zning asosi va so'z yasovchi qo'shimchasini toping. Avval **-chi**, so'ngra **-li**, keyin **-la** va oxirida **-siz** qo'shimchasi bilan yasalgan so'zlarni guruhlab yozing. Shu so'zlar ishtirokida 3-4 ta gap tuzing.

Dutorchi, bo'yoqli, boshla, ilmsiz, do'mbirachi, ishla, javobsiz, sifatli, xabarchi, so'zsiz, tantanali, oqla, navbatchi, bilimsiz, moyla, zinali, xatosiz, jangchi, mixla, a'lochi, sabrli.

72-mashq. Hikmatli so'zlarni o'qing. Mazmunini tushuntiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ko'chiring. So'z yasovchi qo'shimchalarni aniqlab, belgilang.

Iste'dodli va mehnatga **muhabbatli** odam uchun hech qanday to'siq yo'q.

Sizni **bilimli** bo'lishga undaydigan hech bir narsaga **e'tiborsiz** bo'lmang.

Insoniyat
olijanob **gʻoyalarsiz**
yashay olmaydi.

Bekorchilik nodonlikka olib
keladi, ayni vaqtda kasallikning
paydo boʻlishiga ham
sababchi boʻladi.

Faqat **kuchli**
odamgina oʻz aybiga
iqror boʻladi.

- *Bekorchi* va *bilimli* soʻzlariga
maʼnodosh soʻzlar toping.

73-mashq. Matnni o'qing va sarlavha toping.
Ajrati ko'rsatilgan gaplarni ko'chirib yozing.
Gap tarkibidagi so'zlarning asos va qo'shimchalarini
tegishli belgilang.

Inson umri davomida do'st deb atalmish **sirdosh**,
hamdard kishiga ehtiyoj sezadi. Baliq **suvsiz**, qush **qanotsiz**
yashay olmaganidek, inson ham **do'stsiz** yashay olmaydi.
U bizning ustunimiz, ko'rinmas oynamizdir. Ammo do'stlar
shunday bo'ladiki, ular boshida ko'p bo'lib, boshingga og'ir
kun kelganida ulardan faqat haqqoniylari qoladi. Ha, chin
do'st tanlash juda qiyin. Chunki u umri davomida senga
yelkadosh, **suyanchiq** bo'lishi kerak. Agar taqdir odamga
saxovat ko'rsatib, dunyodagi eng buyuk baxtni tortiq
qilmoqchi bo'lsa, uni **sadoqatli** do'stlar bilan siylar ekan.

74-mashq. Eng yaqin doʻstingiz haqida kamida 4-5 ta gapdan iborat matn tuzing va sarlavha qoʻying. Tuzgan matningizdagi asos va asosdosh soʻzlarni tegishlicha belgilang.

75-mashq. Soʻzlarni oʻqing. Soʻz yasovchi qoʻshimchasi bir xil boʻlgan soʻzlarni guruhlarga ajratib yozing.

Namuna: siz – ixtiyorsiz, mashaqqatsiz ...

Ixtiyorsiz, sirdosh, suvchi, maktabdosh, doʻstsiz, kursdosh, mashaqqatsiz, bokschi, fikrsiz, bekorchi, saxovatli, fikrla, aqlli, qoʻlla, sadoqatli, xizmatchi, irodali, idrokli, ishonchli.

• Eng koʻp soʻz yasovchi qoʻshimcha qoʻshish mumkin boʻlgan soʻzlarga misollar yozing.

Namuna:

76-mashq. Og'zaki topshiriq.

- O'g'il bolalar qizlarga asos so'z aytadilar.
- Qizlar esa o'g'il bolalarga asosdosh so'z aytadilar.

Savollarga yozma javob bering.

1. Asosdosh so'zlar qanday bo'ladi?
2. Qaysi qo'shimchalar gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi?
3. So'z yasovchi qo'shimchalarga qanday qo'shimchalar kiradi?

77-mashq.

“Tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Mazmuni
chi, -la, -kor, -dosh, -li, -siz	(^) belgi bilan ko'rsatiladi.
(— – asos, ^ yasovchi)
Shakl va ma'no jihatdan umumiy qismga ega bo'lgan so'zlar.	asosdosh so'zlar deyiladi
Yangi ma'noli so'z hosil qiladigan so'z yasovchi qo'shimchalar	so'z yasovchi qo'shimchalardir
Chi, kor qo'shimchasi	Kim? so'rogiga javob bo'ladigan so'zlarga qo'shiladi.
Ko'p, ko'prik, ko'pchilik so'zlari	orasida ko'prik so'zi asosdosh so'z emas

78-mashq. So'z yasovchi qo'shimchalarni olgan so'zlarni topib, ko'chiring.

bir	ishla	aqlli	ilmi	tikdi
oldi	ovchi	bash	olti	aql
uch	gulla	nurli	tuzla	qurdi
kel	o'n	ildi	sozla	uzdi
yur	ikki	urdi	ovla	terdi
ber	ovsiz	oqla	ilmsiz	ichdi

Ijodkorlik soati. Loyiha ishi

79-mashq. Namunadan foydalanib, do'stingizga yoki tanishingizga tabriknoma yozing.

Namuna:

Assalomu alaykum, aziz ustozim! Sizni tug'ilgan kuningiz bilan tabriklayman! Sizga uzoq umr sihat-salomatlik tilayman. Sharafli kasbingizda omad yor bo'lsin. Bizga ta'lim-tarbiya berishda aslo charchamang, deb o'quvchingiz _____ .

80-mashq. Jadvalni to'ldiring. Yana qanday so'zlar parashyutdagi so'zlar kabi asos va asosdosh so'zlar bo'lishi mumkin? Davom ettiring.

GUL

81-mashq. Berilgan jadvalni tegishli qo'shimchani olgan so'zlar bilan to'ldiring va ular ishtirokida 4 ta gap tuzing.

-chi	-kor	-li	-dosh	-siz

So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar

82-mashq. Nuqtalar o'rniga mazmunga mos qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni o'qing va ko'chiring.

Jahongir uchinchi sinf... o'qiydi. U matematika fani... juda ham qiziqadi. Dars... so'ng to'garaklar... boradi. U yer... murakkab masala va misollar... hech qiynalmay yechadi. Maktab... barcha fanlar... a'lo baholar oladi.

Siz nima deb o'ylaysiz, yaxshi o'qish uchun nimalar qilish kerak?

Faqat matematikani bilishning o'zi kelajagingiz uchun yetarlimi?

Qoidani yod oling.

-ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi. Masalan: Malika dizaynerlik to'garagiga boradi. Umid sport musobaqasida g'olib bo'ldi.

83-mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan birga yozing.

Qadim zamonda bir g'or bo'lgan ekan. G'orda **dunyoning** turli bilimlari yashiringan ekan. **G'orning** og'zi bir **yilda** bir marta ochilib, yana bekilarkan. **Ilmga** tashna odamlar g'or ochilishi bilan u **yerga** kirib, ulgurganlaricha bilim olib

chiqishar ekan. Buni eshitgan Ibn Sino **g'orga** kelibdi. G'or ochilishi bilan **ichkariga** kiribdi. U bilan kirganlar g'or yopilmay chiqib ketishibdi. Ibn Sino esa **g'orda** bir yil qolibdi va jamiki **bilimlarni** egallabdi.

84-mashq. Berilgan hikoyani “O'qish savodxonligi” darsligidan toping. Sarlavhasini o'zgartiring. Nuqtalar o'rniga gap mazmuniga mos qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

Kechki ovqat mahali edi.

– Bolalar, qo'lingiz.. yuving, dadangiz keldi, – dedi ona. Ota uy... kirarkan, bolalari... peshonasi... o'pib qo'ydi.

– Ko'cha biram sovuq, shamol ko'z ochirgani qo'ymayapti, – dedi paltosi... yechayotib. – Tepa qavatdagi qo'shni... mashinasi yo'l... buzilib qolibdi. Rosa urindik, yurgizolmadik. Oxiri shatak... olib, tortib keldim. Katta yaxshilik qildingiz, deb qayta-qayta duo qildi. O'zim ham yengil tortdim.

Ular maza qilib ovqatlanishdi. Jamshid otasi... juda havas qildi.

85-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning bir-biri bilan bog'lanishini so'roqlar yordamida aniqlang va namunadagidek yozing.

Sokin tun edi. Uyqim kelmay **o'rnimdan** turdim.

Derazadan osmonga qaradim-u, to'lin **oyni** ko'rib, ko'nglim yorishib ketdi. U shunchalar chiroyli, shunchalar porloq ediki,

go'yo **yuzidan** yog'ilgan sim-sim nurlari ila atrofni yoritib, borliqni allalayotgandek. **Oyga** uzoq tikilib qoldim va bir voqea **yodimga** tushdi.

***Namuna:** Qayerdan turdim? – O'rnimdan.*

86-mashq. So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, maqollarni ko'chiring.

Ter to'kib mehnat qilsang, yer... zar unadi.
Qarilik... donolik bezar, yoshlik... – kamtarlik.
So'z aytganda o'ylab ayt, oqibati... bilib ayt.
Suv... bersang elga, yasharasan ming yil... .
O'zga yurt... gulidan, o'z yurtning... cho'li yaxshi.
Yaxshi oshi... yer, yomon boshi... .

So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar mavzusini mustahkamlash

87-mashq. Topishmoqlarning javobini toping.

Yorug' kunni boshlaydi,
Undan borliq yashnaydi.

Ona-bola yemas, ichmas,
Dasturxondan nari jilmas.

Tog'da, bog'da yashaydi,
Qishda, yozda yashnaydi.

Ko'zga ko'rinmas,
Qo'lga tutilmas,
Burunga kirmay qolmas.

• Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni o'zi bog'langan so'zlar bilan
ko'chirib, tahlil qiling.

| So'z | Asos | So'zlarni o'zaro bog'lovchi
qo'shimcha |
|---------------|-------------|---|
| <i>Runni</i> | <i>Run</i> | <i>ni</i> |
| <i>yo'zda</i> | <i>yo'z</i> | <i>da</i> |

88-mashq. Rasmlarni so'zlar bilan ifodalang. Ularga bog'lovchi qo'shimchalarni qo'shib, so'z birikmalari hosil qiling. So'z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing.

	-ning	ko'chirdi
	-ga	ketdi
	-ni	nuri
	-da	ishlaydi
	-dan	taqillatdi

89-mashq. Matnni o'qing va ko'chiring. So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, ularni tegishlicha belgilang.

Uchrashuv

Maktabimiz... shoirlar... taklif qildik. Ular bilan uchrashuv o'tkazdik.

Uchrashuv... hamma o'quvchilar qatnashdi. Shoirlar yangi she'rlar... o'qib berishdi. Biz ular... rahmat aytdik.

- Matnni og'zaki davom ettiring.

90-mashq. Topishmoqlarning javobini toping. So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Olamda-yu odamda bitta,
Odoblarda ikkita.

Sochlaringni silaydi,
Ko'rolmaysan qo'lini.
Qulog'ingga shivirlar,
Tushunmaysan so'zini.

91-mashq. "O'qish savodxonligi" darsligida berilgan quyidagi matndan gaplarning chegarasini aniqlab, zarur tinish belgisini qo'ying. So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni toping va tagiga chizing.

Deyarli har qish faslida qor tevarak-atrofnı qoplaydi biz qorning yog'ishidan zavqlanamiz maza qilib o'ynaymiz siz qor parchalari qanday ekanligi haqida o'ylab ko'rganmisiz

qor parchalari juda ham ajoyib... bilasizmi, qor nafaqat oq rangda, balki qizil, yashil va hattoki qora rangda ham bo'lishi mumkin ekan sababi, qor parchalari yerga tushayotganda havodagi mayda bakteriyalar va changni yutgani sababli tusini o'zgartiradi ammo rangdor qor parchalarini biz faqat mikroskop yordamida ko'rishimiz mumkin qor parchalar bir-biriga jipslashganda esa ko'zimizga oq rangda ko'rinadi.

• Tasavvur qiling, agar qizil yoki ko'k qor yog'sa, qanday holatga tushasiz? Holatingizni og'zaki bayon qiling.

92-mashq. So'zlardan birikma hosil qiling va yozing.

Ustaxona	-ning	ko'zi
Jurnal	-ni	chiqmoq
Suv	-ga	olmoq
Tog'	-da	solmoq
Mushuk	-dan	ishlamoq

• Tuzgan birikmalaringiz ishtirokida gaplar tuzing. Bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni aniqlang.

93-mashq. Nuqtalar o'rniga so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni ko'chirib yozing.

1. To'g'ri so'z tosh... yorar, egri so'z bosh... . 2. Ota-onang... mehribon bo'l, ular... izzat-hurmat qil.
3. Yaylov... sigir boqamiz. 4. Shu ora... bir buzoq bola... oldi... kela boshladi. 5. Bolalar qir... maza qilib o'ynadilar.

94-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni tarkibiga ko'ra tahlil qiling.

Qushlar

Kunlar isib, qushlar turli o'lkalardan uchib kela boshladi. Qushlar dala va bog'dagi **zararli hasharotlarni** terib yeydi. Akam **qushlarga** juda mehribon. U in yasadi va daraxt **shoxiga** osib qo'ydi. Endi qushlar shu **inda** yashaydi.

• So'z tarkibini tahlil qilish tartibi:

1. So'zning asosini ko'rsatish;
2. 2 ta asosdosh so'zlar topish;
3. Qo'shimchalarini aniqlash:
 - a) so'z yasovchi qo'shimcha;
 - b) so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimcha.

Namuna. zararli: **zarar** – asos; *zararsiz, zararli* – asosdosh so'zlar;
-li – so'z yasovchi qo'shimcha.

95-mashq. Berilgan so'zlarni jadvalga joylashtirib, tarkibiga ko'ra tahlil qiling.

Osmonda, daraxtning, doirachida, son-sanoqsiz, ma'noli, bog'bonning, sirdoshga, odobsizdan, kulgidan, g'allakordan, safdosh, go'zallikning.

| So'z | Asos | So'z yasovchi
qo'shimcha | So'zlarni o'zaro
bog'lovchi qo'shimcha |
|---------|-------|-----------------------------|---|
| osmonda | osmon | — | -da |

96-mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning asosini, so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarini aniqlang. Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

1. Kecha **yomg'irli** kun bo'ldi. 2. Chumchuqlar **bug'doyzorga** qo'ndi. 3. Qish **faslida** kunlar qisqaradi. 4. Yanvar **oyida** qattiq sovuq bo'ldi. 5. **Qishda** ariq suvlari muzlaydi. 6. Muzlar quyosh **nurida** yarqiraydi. 7. Musicha daraxt **shoxiga** qo'ndi. 8. Yozda o'quvchilar **oromgohga** boradilar. 9. Men **akamga** xat yozdim.

97-mashq. Maqollarni eslab qoling va yoddan yozing.

Do'stsiz boshim – tuzsiz oshim.

Dushman siringni og'irlar,

Do'st xatoingni to'g'rilar.

Do'sting bo'lsa, bog'ing chamandir,

Do'sting bo'lmagani – fe'ling yomondir.

98-mashq. Soʻz yasovchi va soʻzlarni
oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimchalarni topib, ularning farqini
ayting. Koʻchiring. Qoʻshimchalarni namunadagidek
belgilang.

Namuna: o'quvchidan.

Sayohatchini, qahramondan, bilimsizga, ovchining,
hushsiz, ko'makchini, navbatchiga, g'allakorning, foydali,
oqibatliga, sinfdoshni, yaxshilikdan.

Ijodkorlik. Loyiha ishi

“Men tartibli bolaman!” jadvalini to‘ldiring.

- Nima mumkin-u, nima mumkin emas?
- Juftliklarda muhokama qilib jadvalni to‘ldiring.
- So‘zlarni o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalarning tagiga chizing.

T/r	Qayerda?	Mumkin	Mumkin emas
1.	Maktabda		
2.	Maktab koridorida		
3.	Sirkda		
4.	Tabiat qo‘ynida		
5.	Muzeyda		
6.	Sinfda		

98-mashq. “Muzqaymoqni yoqtiraman” topshirig‘ini bajaring.

Muzqaymoq rasmidagi har bir soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimchalarga muzqaymoq soʻzini bogʻlab, gap tuzing.

Namuna: *Muzqaymoqning mevaligidan sotib oldim.*

100-mashq. Berilgan soʻzlarga soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimchalarni ketma-ketlikda qoʻyib chiqing va qisqa matn tuzing.

Testlarni yeching

1. Nutq nimalardan tuziladi?

- A) gaplardan
- B) so'zlardan
- D) harflardan
- E) matnlardan

2. Matn nima?

- A) *Kim? Nima?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar
- B) nutqning yozma shakli
- D) tugallangan fikrni anglatuvchi so'zlar
- E) tugallanmagan fikrning ifodasi

3. Tartib bilan berilgan harflar ... deb ataladi.

- A) tovushlar
- B) harf birikmasi
- D) alifbo
- E) jarangli va jarangsiz harflar

4. Nuqtalar o'rniga qaysi harf qo'yiladi?

Obo...

- A) t
- B) d
- D) harf qo'yilmaydi
- E) tutuq belgisi

5. Darak gap oxiriga qaysi tinish belgisi qo'yiladi?

- A) nuqta
- B) so'roq belgisi
- D) undov belgisi
- E) hech qanday belgi qo'yilmaydi

6. Nuqtalar o'rniga qaysi so'z qo'yiladi?

Kuz ... oyidan boshlanadi.

- A) sentabr
- B) avgust
- D) noyabr
- E) oktabr

7. Kuchli his-hayajonni bildirgan gap qanday gap deb ataladi?

- A) undov gap
- B) darak gap
- D) so'roq gap
- E) buyruq gap

8. O'zbek tilida nechta unli harf bor?

- A) 10 ta
- B) 6 ta
- D) 8 ta
- E) 5 ta

9. Qaysi so'zda harf tushib qolgan?

- A) tilla
- B) yeti
- D) achchiq
- E) soat

10. 1-oktabr qanday kun?

- A) Mustaqillik kuni
- B) Hosil bayrami
- D) O'qituvchi va murabbiylar kuni
- E) Konstitutsiya kuni

- Matnni husnixat tarzida ko'chiring. Gapning bosh bo'laklari tagiga chizing. Matnda qanday tinish belgilar ishlatilganligini ayting.

Muz haykallar

Bolajonlar, muzdan yasalgan haykallar haqida eshitganmisiz? Muz inshootlar, qushlar va hayvonlar haqida-chi? Loy, metall, hatto yog'ochdan ishlangan haykallarni eshitganmiz, lekin bunaqasini bilmas ekanmiz, deysizmi? Ishonavering! Keyingi paytlarda dunyoda muzdan turli shakllar yasalmogda. Yaponlar birinchilardan bo'lib qor haykallar yaratish taklifini bildirgan. Qor tez erigani uchun muzdan haykallar ishlashga kirishishgan.

Muz maxsus shaffoflangan suvlardan qoliplanadi. Ortiqcha joylari arralanadi. Shaffof ko'rinishga kelguncha havo purkagichda ishlov beriladi. Tungi chiroqlar yog'dusida haykallar olmosdek tovlanadi. Bugungi kunga kelib, muzdan haykallar yasash musobaqalari o'tkazilmoqda.

Testlarni yeching

1. Berilgan gapdagi ikkinchi darajali bo'lakni toping.
Daraxt barglari yerga to'kildi.

- A) yerga
- B) to'kildi
- D) daraxt barglari

2. Gapda so'zlarning bog'lanishi qanday aniqlanadi?

- A) qo'shimchalarning qo'llanishiga qarab
- B) so'roqlar yordamida
- D) ohangiga qarab

3. Mayin shamol yaproqlarni tebratdi. Gapdagi "mayin" so'zi qaysi so'zga bog'langan?

- A) yaproqlarni
- B) tebratdi
- D) shamol

4. To'g'ri javobni tanlang.

Asos – ...

- A) so'zlarni bir-biriga bog'laydigan, yangi so'z yasamaydigan qo'shimcha
- B) o'zakdan anglashilgan ma'no bilan bog'liq bo'lgan yangi so'z hosil qiladi
- D) barcha yangi ma'noli so'zlarning umumiy qismi

5. Asosdosh bo'lmagan so'zni belgilang.

- A) bilimli
- B) billur
- D) bilimsiz

6. So'z yasovchi qo'shimchalar qatnashgan so'zlarni belgilang.

- A) akamning, bekat
- B) vatandosh, rejali
- D) buvimga, ishsiz

7. Nuqtalar o'rniga berilgan qo'shimchalardan mosini qo'ying. Hozirgi kunda qog'oz... 600 dan ortiq turi bor.

- A) -dan
- B) -li
- D) -ning

8. So'z qismlaridan qaysi biri ishtirok etmasa, so'z hosil bo'lmaydi?

- A) so'z yasovchi qo'shimcha
- B) so'z o'zgartiruvchi qo'shimcha
- D) asos

9. So'z yasovchi qo'shimchalar berilgan qatorni toping.

- A) -li, -la, -siz, -kor, -dosh,
- B) -la, siz, -dosh, -dan, -ga,
- D) -chi, -kor, -da, -ning, -siz.

10. So'z turkumlarini belgilang.

- A) ot, sifat, fe'l, o'zak
- B) ot, sifat, fe'l, son
- D) ot, sifat, fe'l, so'z yasovchi qo'shimcha

11. Ikkinchi darajali bo'laklarning so'roqlarini toping.

- A) Qanaqa? Qayerga? Nechanchi?
- B) Kim? Nima? Kimlar?
- D) Nima qildi? Nima qilyapti?

12. Ikkinchi darajali bo'laklarning gapdagi vazifasini aniqlang.

- A) tugallangan mazmunni bildiradi
- B) gapning mazmunini to'ldiradi
- D) ish-harakat kim tomonidan bajarilganini bildiradi

13. Faqat asosdosh bo'lgan so'zlarni belgilang.

- A) bilimli, bilimdon, bilimsiz
- B) kuchsiz, kuchli, kuchuk
- D) moy, moyla, mol

14. Yangi so'zlar yasaydigan qo'shimchalar qatorini toping.

- A) -ning, -ni, -da, -ga, -dan
- B) -chi, -li, -kor, -siz, -ning
- D) -chi, -li, -la, -kor, -siz, -dosh

15. *Chumolilar bug'doy... inlariga olib ketishdi.*

Nuqtalar o'rniga so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalardan mosini qo'ying.

- A) -dan
- B) -ni
- D) -ning

Mundarija:

1-mavzu	Gapning bosh bo'laklari
O'tilganlarni mustahkamlash.....	6
2-mavzu	Gapning bosh bo'laklari.....	8
3-mavzu	Gapning bosh bo'laklari.....	11
4-mavzu	Gapda eganing qo'llanilishi.....	14
5-mavzu	Gapda kesimning qo'llanilishi.....	17
6-mavzu	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi.....	20
7-mavzu	Gapning ikkinchi darajali bo'laklari.....	22
8-mavzu	Gapning ikkinchi darajali bo'laklari.....	28
9-mavzu	Gapning ikkinchi darajali bo'laklarini so'roqlar
yordamida aniqlash.....	31
10-mavzu	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi.....	34
11-mavzu	Gapda so'zlarning bog'lanishi.....	36
12-mavzu	Gapda so'zlarning bog'lanishi.....	40
13-mavzu	So'z tarkibi. Asos va asosdosh so'zlar	43
14-mavzu	So'z tarkibi. Asos va asosdosh so'zlar.....	46
15-mavzu	So'z tarkibi. Asos va asosdosh so'zlar.....	48
16-mavzu	So'z yasovchi qo'shimchalar.....	51
17-mavzu	So'z yasovchi qo'shimchalar.....	56
18-mavzu	So'z yasovchi qo'shimchalar.....	60
19-mavzu	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi.....	63
20-mavzu	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar.....	65
21-mavzu	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar
mavzusini mustahkamlash.....	68
22-mavzu	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar mavzusini
mustahkamlash.....	70
23-mavzu	So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalar mavzusini
mustahkamlash.....	73
24-mavzu	Ijodkorlik soati. Loyiha ishi.....	76
25-mavzu	O'tilgan mavzular bo'yicha test va topshiriqlar.....	78
26-mavzu	O'tilgan mavzular bo'yicha test va topshiriqlar.....	81

Darslik holati haqida ma'lumot

| Nº | O'quvchining
F.I.Sh | O'quv
yili | Darslik
olingan
vaqtdagi
holati | Sinf
rahbarining
imzosi | Darslik
qaytarib
berilgan
vaqtdagi
holati | Sinf
rahbarining
imzosi |
|----|----------------------------------|---------------|--|-------------------------------|---|-------------------------------|
| 1 | <i>Abduraliyeva
Mehlaroy</i> | | | | | |
| 2 | | | | | | |
| 3 | | | | | | |
| 4 | | | | | | |
| 5 | | | | | | |
| 6 | | | | | | |

**Darslikni olish va o'quv yili oxirida uni qaytarishda
yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan
quyidagi mezonlarga muvofiq to'ldiriladi**

Yangi	Darslikning holati a'lo darajada
Yaxshi	Muqovasi butun, kitobning asosiy qismidan uzilmagan. Barcha sahifalar mavjud, butun, yirtilmagan, yelimi ko'chmagan
Qoniqarli	Muqovasi ezilgan, shikastlangan, kitobning asosiy qismidan qisman ajralgan va foydalanuvchi tomonidan tiklangan. Qayta tiklash ishlari qoniqarli. Yirtilgan sahifalar yopishtirilgan, ba'zi sahifalari yirtilgan
Qoniqarsiz	Muqovasiga chizilgan, kitobning asosiy qismidan to'liq yoki qisman yirtilib, uzilgan, qoniqarli tiklangan. Sahifalari yirtilgan, ba'zi sahifalari yo'q, bo'yalgan, ifloslangan, tiklash mumkin emas

Baynazarova Dilnoza Jamoliddinovna

Ona tili

3-sinf

II qism

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

"Novda Edutainment"

Toshkent – 2023

Muharrirlar:

Badiiy muharrir

Musahhih

Rassomlar

Kompyuterda sahifalovchi

M. Nishonboyeva, Sh. Muslimova

M. Zaimbetov

X. Serobov

E. Salyakhova, M. Azimova

L. Zatulovskaya

R. Gapparov

Nashriyot litsenziyasi AI №158. 03.07.2023-yilda original-maketdan bosishga ruxsat etildi. Bichimi 70×100/16. Kegli 14 n/shponli.

"Arial" garniturasini. Ofset bosma usulida bosildi.

Mashinada yengil bo'rlangan (Machine Finished Coated) 80 g/m² qog'oz.

Shartli b.t. 5,5. Hisob-nashriyot t. 0,8.

Adadi 626 981 nusxa. Buyurtma raqami 23-524.

"O'zbekiston" NMIUda chop etildi.

